

на Климент Охридски в епохата на средновековното. Анализът на проникването на Климентовото творчество в културите на съседните народи се извършва в няколко насоки — анализ на преписваческите традиции, на литургияното обръщение на Климентови творби наред с произведения на родни автори, анализ на преводите и на опитите за компилация или за творческо използване на Климентовото литературно наследство.

Шестият раздел обхваща изследвания върху различни страни на средновековното изкуство. Особено интересни в него са статиите, хвърлящи мост между проблемите на изкуството и литературата — те допълват представата ни за средновековната култура като цялостен, хармоничен, взаимнодопълващ се комплекс от слово и изкуство, възпяващо словото. В статията си „Темата за премъдростта в източноевропейската средновековна култура и нейното наследство“ И. Ф. Майендорф разглежда развитието на идеята София-Премъдрост в храмовото изкуство, но се опира и на литургични текстове. В „Изкуството на Киевска Русия в общоевропейския културен процес“ В. Г. Пуцко разглежда интериора на храма като най-ярка проява на ансамбловия характер на изкуството в Киевска Русия. А в статиите на И. А. Кочетков, М. И. Милчик и С. П. Белов, посветени на иконописата, не само се прави връзка със средновековната християнска литература, но и се използват някои от методите на съвременното съветско литературознание.

„Средновековната и староруската култура, преоценката и размисълът над основните им принципи заемат сега едно от водещите места в умствения живот. Причината е може би в това, че изследвания от такъв характер се повиха като отговор на известна неудовлетвореност от съвременността; примерите от тези култури особено ярко показват изменението, относителността на всяко естетическо възприятие“ (с. 261) — утвърждава Ф. Лесур в статията си „Към проблема за двойствеността на естетическото възприятие: за едно съвременно тълкуване на романския стил“. Авторът подчертава, че относително адекватната представа за културните процеси през средновековието, която изграждат съвременните медиевисти, е възможна само като натрупване на резултатите от множество най-разноо-

бразни, противоречиви понякога гледни точки и научни методи на изследване. Когато са творчески и вдъхновено следвани, те само обогатяват картината на изучавания свят.

Седмият раздел включва изследвания върху руската класическа и съветска литература. Ние знаем, че това е тема, която също не е чужда на Д. С. Лихачов, помним проникновените му есета за поетиката на Достоевски и Пастернак и затова изследванията на младите му колеги заемат естественото си място в сборника. Повечето от статиите в раздела разглеждат детайли от литературното наследство на класиците на руската литература. Но, взети заедно, решенията на частните въпроси дават възможност да се изяснят някои методологически проблеми на литературната история. Такова е изследването на Ю. М. Лотман за Пушкин и френската литература, на С. В. Белов върху „Легендата за великия инквизитор“ в „Братя Карамазови“, на М. Л. Гаспаров върху един лермонтовски стихотворен размер.

Изключителното разнообразие от теми и подходи прави особено трудна задачата за обобщение на тенденциите, методите, перспективите за изследване, представени в сборника. Авторите са вдъхновени от многообразието и разнопосочието на културните процеси, станали обект на изследванията им, и това многообразие струи от целия сборник.

И още една причина особено затруднява задачата за обобщение в края на това белло представяне на сборника — в него изпъкват личностите. Това се отнася не само за утвърдените представители на съветската литературна наука, чието име само е достатъчно за представянето на сборника, а и за по-младите учени, извоювали вече правото си да бъдат смятани за продължители на научните традиции на Дмитрий Сергеевич Лихачов. Именно това ярко присъствие прави посвещението на сборника адекватно и неформално. Защото личността се откроява и в цялостното научно творчество на Д. С. Лихачов. Споделен или творчески възприет, стремежът към диалогичност, към отвореност и откритост на научното изследване максимално доближава звученето на сборника до патоса на научните изследвания на самия юбиляр.

Стоянка Бабаливска

БЪЛГАРИСТИЧНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ В ЧЕСТ НА ПРОФ. РОЖЕ БЕРНАР (REVUE DES ÉTUDES SLAVES. T. LX, P. 2. EN HOMMAGE À ROGER BERNARD. ÉTUDES BULGARES. Paris, 1988)

По повод навършването на 80 години от рождението на видния френски българист Роже Бернар на 5 август 1988 г. Институтът за славистика, Институтът за народите от Съветския съюз и от Централна и Източна Европа, както и Институтът за източни езици и цивилизации в Париж ознаменуваха тази

годишнина чрез посвещаването на т. LX, ч. 2 на „Revue des études slaves“ в негова чест. С тази задача се зает проф. Жак Фьойе, ръководител на Катедрата по българистика при Института за източни езици и цивилизации и ученик на юбиляря. В съответствие с преподавателската и научноизследователската дейност на Р. Бернар

в сборника са поместени само статии от различните области на българистиката, подредени в три раздела: езиковедие, литература и история и цивилизация. За участие в сборника Ж. Фьое успя да привлече както мнозина българисти от Франция (между които и българи, живеещи в Париж) и от други страни, така и представители на българистиката от България.

Сборникът бил връчен на юбилея на подходящо за такъв случай тържество, състояло се на 19 декември 1988 г. в Института за славистика. С приветствени слова към проф. Р. Бернар се обърнаха Ив Мише, председател на Института за славистика, и проф. Ж. Фьое. Юбилеят отговорил на тях. Приветственото слово на Ж. Фьое е поместено в началото на сборника. В него се съдържат и някои неизвестни моменти от биографията, преподавателската и научноизследователската дейност на Р. Бернар. В своя отговор на приветствията, които получих, Р. Бернар също съобщава интересни данни за себе си като учител по класически езици в продължение на 14 години, за обстоятелствата, при които е избрал българистиката за свое поприще за цял живот, за възхода на Катедрата по български език и литература при Института за източни езици и цивилизации под негово ръководство цели 30 години, за неговите бивши студенти — французи и чужденци, — станали впоследствие видни българисти както във Франция, така и в чужбина (Рикардо Пикио в Италия и САЩ, г-жа Фейт Бийн в САЩ, г-жа Елен Куртен в Англия и др.). Р. Бернар отделя специално внимание на приятелските си връзки с известни наши българисти от близкото минало, като Стойко Стойков, Димитър Тилков, Владимир и Емил Георгиеви, Любомир Андрейчин, Кирил Мирчев, Иван Леков, Йордан Заимов, Иван Дуйчев. Той изказва благодарност на онези от съвременните наши учени, които са изпратили свои статии за сборника, като Петър Динеков.

Сборникът, замислен и осъществен от проф. Ж. Фьое, е съвместно издание на Института за славистика и Института за изследвания върху Съветския съюз и страните от Средна и Източна Европа. Той представлява несъмнен успех за българистиката във Франция както по отношение на поканените автори да участвуват в списването му, така и по тематичното разпределение на статиите от всички области на българистиката, напълно съответстващи на научноизследователските интереси на юбилея.

В началото на сборника Р. Бернар обнародва в превод Похвалното слово за Евтимий Търновски от Григорий Цамблак. От направените библиографски справки се установи, че дълги откъси от словото са преведени на немски език в „Антология на българската литература“ под редакцията на проф. Д. Петканова, издадена в Западен Берлин през 1979 г.: „Quellen reichen Wassers...“ Eine Anthologie bulgarischen Literatur. Ausw., Einf. und Anm. Donka Pet-

kanova... (Berlin). Neue Wege (1979). Срв. и пълния превод на чешки с коментар и бележки от Зоя Хауптова — „Zlatý věk bulharského písemnictví. Praha, 1982.“

Ще бъде изтъкнато да се изтъкват тук всички онези качества, които са характерни за големия учен и които притежава проф. Р. Бернар. Той е не само един от най-изтъкнатите българисти в наше време, но и отличен познавач на древните класически езици, които е преподавал в продължение на 14 години, преди да поеме в свои ръце Катедрата по българистика в Париж през 1947 г. Р. Бернар е природно надарен преподавател. Под неговото перо са излезли многобройни преводи на произведения от български автори. У Р. Бернар се съчетават всички необходими изисквания за успешно извършване на един толкова труден за днес превод на произведение на един от последните най-ярки представители на старобългарското художествено слово.

За първия вариант на превода през 1946 г. Р. Бернар си е послужил с критичното издание на Похвалното слово в труда на Емил Калужниацик „Aus der panegyrischen Literatur der Südslaven“, Vienna, 1901, а за окончателния текст — и с изданието в оригинал и в превод на новобългарски език от Пеню Русев, Иван Гълъбов, Ангел Давидов, Георги Данчев — „Похвално слово за Евтимий“ от Григорий Цамблак“, С., БАН, 1971. При своя превод Р. Бернар е следвал оригиналния текст на Цамблак. Срв. например бележка 8 на с. 294, в която той оспорва тълкуването на думата *дъбъ* от В. Ст. Киселков със съвременното ѝ значение на „дъб“ вместо това на „дърво“ в старобългарски език. Биха могли да се посочат и други подобни случаи.

Роже Бернар е вложил много усилия, време и цялата си широка ерудиция, за да намери най-точния и верен превод на оригинала на френски език, съобразявайки се както с гръцкия текст на съответните места от свещените книги, така и с възприетия на френски език техен еквивалент. Още първото изречение на новобългарски „Ако Аарон, древен свещеник от *Стария завет*...“ Бернар е превел така: „*S'il est vrai qu'Aaron, cet antique prêtre du tabernacle de la Loi...*“ В следващия абзац Цамблак употребява на няколко пъти думата „слово“. Р. Бернар, като взема под внимание гръко-византийските изрази и контекста, използва различни, по-подходящи за случая френски съответствия, като „parole“, „discours“, „langue“. А тъй като се отнася не до обикновено литературно произведение, като роман, разказ и прочее, а до богословско съчинение от високообразован, с голям талант автор, написано в изискан стил от виден представител на Търновската книжовна школа от XIV в., то и преводът придружава френския текст с изчерпателни обяснителни бележки, в които посочва точно от коя свещена християнска книга е взел Цамблак цитата или на която се позовава съответният гръцки израз, който му е послужил за образец, както и разяснения за споменатите от автора лица, събития или местни имена, свързани било

с историята на християнството, било с историята на България. За да се изтъкнат по-подробно всички достойнства на труда на проф. Р. Бернар, би трябвало да се напише цялото изследване.

Следващата статия е в съзвучие с тази на Р. Бернар. Известният италиански славист и българист Рикардо Пикио ни отвежда със своите „Няколко бележки върху тълкуването на Прогласа“ към началото на старобългарската книжнина. Като възпроизвежда чрез международната латинска транскрипция и в изкопна форма „Прогласа“ по Хилендарски ръкопис от XIII в. с превод на френски език, Р. Пикио предлага ново четене на текста и стига до някои нови и оригинални тълкувания. Той се отнася много скептично към предлаганите различни възстановявания на оригинала и към много смелите хипотетични изводи за датиранието на произведението, за автора му и прочее. Р. Пикио смята, че трябва да се приеме за изходна точка „особеният тип на ритмо-синтактичната сегментация на текста такъв, какъвто го познаваме“. Като използва този метод и прави подробен анализ на текста, той стига до интересни изводи: „проглас“ означава „слово“, „проповед“ (predicatio, sermo), с което Константин Философ или някой от неговите ученици се обръща към славяните, на чийто език е преведено евангелието, за да могат да разберат християнското учение, и че не става дума за тривопоставяне на славянския език на гръцкия и латинския.

Следващият текст е също от областта на старобългаристиката — „Принос към старобългарския речник“ от Йордан Заимов, който допълва изданието през 1955 г. в Хайделберг от Л. Садник и Р. Айцмюлер „Handwörterbuch zu den altkirchenslavischen Texten“.

В първия раздел на сборника, озаглавен „Езикознание“, са поместени единадесет статии от Й. Заимов, Д. Иванова-Мирчева, Ж. Фьойе, Р. Цойнска, Ф. Бийн, Н. Христофорова, Ж. Фонтен, Зл. Генчева, М. Врина, Т. Ат. Тодоров (всички на френски език) и от М. Младенов — на български език с резюме на френски език.

Тук ще се спра на изследванията от областта на българската литература, които съставляват втория раздел. Първата статия е на Г. Димов — „Борбите за национално освобождение и формирането на национална литература“. Авторът, известен със своите изследвания върху българската литература през Възраждането и взаимодействието между всички балкански литератури от тази епоха, прави в теоретичен план обобщена характеристика на българската възрожденска литература в нейното историческо развитие. Още в началото той изтъква, че тя се отличава от литературата през Възраждането в Западна Европа не само по време, но и по „съдържанието си, по социалния патос, по политическо-националните и философско-моралните си концепции“. Втората отличителна черта е диалектичното единство между борбите за

национално освобождение, формирането на национално съзнание у българите, създаването на свой литературен език, своя култура и литература. Тези високопатриотични идеали пробуждат задържаните дотогава интелектуални и творчески сили на целия народ, които избликват неударимо. Постепенно се формира и българска интелигенция, която застава начело на бързото обществено, културно, научно и естетическо развитие на българския народ в рамките както на общобалканското обществено-политическо и културно движение, така и в духа на социално-философските, културните и литературните тенденции в Европа.

След тези общи констатации Г. Димов проследява различните етапи, през които преминава българската възрожденска литература. Той подчертава, че рядко една национална литература е изминавала за един век толкова дълъг път, започвайки с елементарни литературни форми, за да достигне до равнището на „най-големите завоевания на световната художествена, теоретическа и естетическа мисъл“.

Френската българистка и изследователка на българския фолклор Елен Куртен разглежда въпроса за „Мъжките и женските лица в българската народна песен“. За тази цел авторката е подбрала 108 типични народни песни. При сравняването им тя установила, че за жената започва да се говори едва като мома за женене, и обрисова нейния общожен портрет: „хубава или гиздава, с бяло лице и черни очи, тънка снага и руса коса“. Ролята ѝ нараства по-нататък като върна съпруга и грижовна майка. В условията на османското робство тя става и войвода, равна по смелост на мъжа. Тези изводи на Е. Куртен са подкрепени с многобройни цитати в оригинал и в превод на френски език. Що се отнася до мъжа, Е. Куртен го представя като „людомлад“, чиято женитба предизвиква истинска радост „в юнакови двори“, докато „мъгла е попаднала в девойкини двори“. Най-често мъжът отсъства от дома си — било като гурбетчия, било като овчар или хайдутин, надарен почти със свръхчовешки сили, но почти не се говори за ролята му на баща, докато за жената-майка се отделя много повече внимание като носителка на мъдрост и знание.

Стефана Стойкова също разглежда тема от българския фолклор: „Мит и историческа истина в българските хайдушки песни“. Авторката е съумяла да даде в няколко страници ясна представа за постепенното оформяне на този нов жанр в продължение на няколко века като развитие на традициите на българския юнашки епос, който е оказал силно въздействие върху художествената му структура, съхранявайки в себе си типизацията, хиперболизацията, редица митологични елементи и прочее. Ст. Стойкова проследява последователно различните степени в развитието на хайдушките песни — от юнашки епически песни до балади през XVII—XVIII в. и лирически песни от края на XVIII до третата четвърт

на XIX в. Едновременно с еволюцията на формата съдържанието придобива все по-конкретен исторически характер, но без да се стигне до пълна конкретизация по време, пространство и автентично описание на историческите събития.

Елена Иванова-Фуярон, бивша сътрудничка на проф. Р. Бернар и негова асистентка от 1976 г., с докторат по славистика, авторка на многобройни изследвания от областта на българската литература, проследява в статията си „Начало на българския роман“ зараждането и развитието на българския исторически роман. В увода авторката обяснява обществено-историческите причини за късното появяване на художествени произведения с исторически сюжет. За първи представител на българския исторически роман Фуярон приема Любен Каравелов с трилогията му „Отмъщение“, „После отмъщението“ и „Тука му е краят“ (в „Независимост“, 1874—1875) — творби, писани, както всички останали произведения на Каравелов, като пряко въздействие върху патриотизма на българина в борбата му за национално освобождение, но без високи художествено-естетически качества, без обективно пресъздаване на историческата действителност, без типизация и индивидуализиране на героите. За първи автентичен автор на историческа проза се приема Ив. Вазов със „Светослав Тертер“ и „Иван Александър“ (1907). Но и в тях Фуярон вижда сериозни недостатъци: субективизъм, дидактизъм, непознаване на историческите извори и документи. Ето защо авторката приема за първи сполучливи завоевания в историческия роман творбите на Стоян Загорчинов и по-специално романа му в три части „Ден последен — ден господен“ (1931—1934). Фуярон се спира по-подробно на него, за да изложи качествата му на действително художествено произведение на историческа тематика. Статията завършва с констатацията, че след сполуката на Загорчинов българският исторически роман достига до своята зрелост с Емилиян Станев, Вера Мутафчиева и Генчо Стоев.

Антония Пеева, асистентка при Катедрата по българистика в Института за източни езици и цивилизации, участва в сборника с теоретична обобщителна статия върху българската литература, озаглавена „Българската литература, или връщане към изворите“. Тя смята, че българската литература може да послужи за изясняване на един от най-трудните проблеми на художественото творчество и на оправдането на едно литературно начинание: „Тръгне ли се от изворите на литературното творчество с първите камени надписи от епохата на езическото българско царство (681—865) и се проследи еволюцията му... до наши дни, се установява, че българският писател си е поставял като първа и най-важна цел „да открие смъсла на живота, който може да се определи само чрез метафизически и религиозни възприятия, разбираеми само в художественото произведение.“

Според авторката систематичните теоретически анализи на литературното творчество от Пенчо Славейков и д-р Кр. Кръстев са изиграли решителна роля в ориентирането на съвременната българска литература. В подкрепа на своята теза А. Пеева привежда цитати от Кирил и Методий, Йоан Екзарх, Константин Преславски, Димчо Дебелянов, Йордан Йовков, Емилиян Станев, Павел Вежинов, Стефан Цанев, Димитър Коруджиев, П. К. Яворов, Йордан Радичков, Николай Кънев и др.

Следващите автори се спират на по-конкретни въпроси: публикувани са статията „Иван Вазов и демократичните традиции в българската литература“ от Величко Вълчев и „Поглед върху славистиката в България. Незададените спомени на Александър Теодоров-Балан“ от Петър Диневков. Преди да пристъпи към темата си, В. Вълчев ни въвежда в епохата, в която израства и се оформя Иван Вазов — както като поет, така и като политически деец: поклонник на демократичните идеи на Френското просвещение и на Френската революция, от една страна, и непоколебим русофил до края на живота си, от друга. Авторът търси тези демократични традиции в българската литература чрез противоречивата оценка на творчеството на Вазов, която се превръща в борба за и против демократизма и реализма в българската литература. След известни колебания Вазовото творчество е правдиво оценено след 9. IX. 1944 г. и той по достойнство заема мястото си на патриарх на новата българска литература и извор за вдъхновение на съвременните български писатели.

П. Диневков представя за първи път спомените на един от най-ярките представители на българската предосвободженска и следосвободженска интелигенция — Ал. Теодоров-Балан умира столетник (1859—1959). Открити едва през 1986 г., те сега се издават. П. Диневков, който се е запознал с тях предварително, разкрива тук съдържанието им: спомени от ученическият живот в Болградската гимназия, от която излизат немалко строители на новосвободена България; студентските години в Прага и Лайпциг, където също са следвали мнозина български младежи. Не по-малък интерес представляват сведенията за откриването на Висшето училище в София, прераснало в Софийски университет, и за преподавателската дейност на Балан като професор и ръководител на Катедрата по българска и славянски литератури при университета.

Третата част от сборника е посветена на някои въпроси от българската история и цивилизация. Мишъллин Био, българистка и бивша студентка на проф. Р. Бернар, в статията си „Кооперативното движение в България“ прави преглед на това явление у нас от първите му научки със Сдружението на овчарите в Жеравина през 1873 г. до днес.

Проф. Жорж Кастанел, ръководител на Катедрата по история на културата при Парижкия университет и преподавател по история

на културата на балканските народи, е поместил рецензията „По повод труда на Бернар Лори“ за докторската дисертация на младия френски българист-историк и балкановед Бернар Лори, озаглавена „Съдбата на османското наследство в България; примерът с градовете (1878—1900). Истанбул, 1986 г.“.

Бернар Лори участва в сборника със свои наблюдения върху „Някои аспекти на национализма в България. 1878—1918“, а френският историк и българист Пиер Воалъори, потомък на Александър Екзарх, представя различните мнения по „Историята на едно фамилно име. Произходът и името на един български род от епохата на османското робство“.

Сборникът завършва със статията на Патрик Льокак „Образите на св. Иван Рилски във фреските от Хрелъвата кула в Рилския манастир (XIV в.)“.

Както е възприето при такива сборници, поместена е библиография на юбиляря. С тази задача се е заел проф. Ж. Фьое. Трудовете на проф. Р. Бернар са представени тематично и в хронологически ред. Това спомага за съставяне на по-пълна и ясна представа както за мащабите на научноизследователската дейност на Р. Бернар, така и за еволюцията в интересите му към различните проблеми на българистиката. Още от пръв поглед прави впечатление, че публикациите на Р. Бернар са от различни области на българския език, литература и цивилизация: *фонетика и уда-*

рение (6 статии), *граматика* (10), *лексикология и етимология* (65), *литература, култура и цивилизация* (21), *статии за някои български учени* (8). Към това трябва да се прибавят и преводите на някои от шедьоврите на българската литература от различни епохи: „Похвално слово за Евтимий Търновски“ от Григорий Цамблак, „Под игото“ и „Немили-недраги“ от Иван Вазов, „Под манастирската лоза“ от Елин Пелин, „Старопланински легенди“ от Йордан Йовков, „Крадецът на праскови“ и „В тиха вечер“ от Емилиян Станев. Не помалък е приносът на Р. Бернар и със статиите му за българския език, литература и цивилизация в най-големите френски енциклопедии, като „Grand Larousse encyclopédique“, „Encyclopédie générale Larousse“, „Encyclopaedia universalis“, „Dictionnaire des littératures“ и др. Р. Бернар в продължение на 20 години (1948—1968) е натоварен с отдела „Българска хроника“ в „Revue des études slaves“. Не може да не се отбележи и участието му с около 4000 фиша в съставянето на „Български етимологичен речник“.

Сборникът в чест на проф. Р. Бернар представява израз на заслужената почит и признание към всеотдайната и неуморна преподавателска и научноизследователска дейност на един от най-видните българисти в чужбина. Необходимо е да се подчертае и заслугата на проф. Ж. Фьое за увенчаването с пълен успех на неговото начинание.

Никола Т. Колев